

Zenon Guldon

Historyczne badania regionalne i lokalne

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 12, 11-26

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZENON GULDON

HISTORYCZNE BADANIA REGIONALNE I LOKALNE

W ostatnim okresie zaobserwować można znaczny rozwój badań regionalnych i lokalnych, co znajduje wyraz między innymi w ukończonych lub przygotowywanych monografiach poszczególnych regionów (Pomorza, Śląska, Wielkopolski, Małopolski czy Lubelszczyzny), miast, wsi, rodzin, gospodarstw rolnych, przedsiębiorstw handlowych i zakładów przemysłowych. W mniejszej skali zjawisko to zaobserwować można także na naszym terenie. Wyrazem tego jest chociażby podjęcie prac nad opracowaniem zarysu dziejów Kielecczyny. Stąd też celem niniejszej rozprawki jest próba przedstawienia niektórych metodologicznych założeń badań nad dziejami regionów, miast i wsi w nawiązaniu do dotychczasowego dorobku w tym zakresie na naszym terenie. Nie wyczerpuje to rzecz jasna problematyki badań regionalnych¹. Nie zajmujemy się tak ważnymi zagadnieniami, jak organizacja i funkcje badań regionalnych, baza źródłowa, stan i program tych badań.

---

¹ Zob. zwłaszcza najnowsze ujęcie J. Topolskiego *Założenia metodologiczne badań regionalnych w zakresie historii*, „Dzieje Najnowsze”, R. V, Warszawa 1973, z. 2, s. 19—26. Sporo materiału na temat koncepcji i znaczenia badań regionalnych dostarczyły konferencje, zorganizowane w latach 1963—1966 przez ośrodek olsztyński; zob. *Monografie miast i powiatów. Materiały konferencji z dnia 19 X 1963 r.*, Olsztyn 1964; *Ogólnopolskie seminarium naukowe na temat: Badania regionalne nad dziejami Polski Ludowej. Referaty*, Olsztyn 1966; *Badania regionalne nad dziejami Polski Ludowej. Materiały ogólnopolskiego seminarium naukowego w Giżycku (27—28 VI 1966)*, Olsztyn 1967. Zob. też Z. Szultka *Ogólnopolska konferencja naukowa w sprawie badań regionalnych w Słupsku*, „Zapiski Historyczne”, t. XXXVII, 1972, z. 3. Por. też K. Zawistowicz-Adamska *Region i regionalizm*, [w:] *Materiały Międzywojewódzkiej Narady Towarzystw Kulturalno-Oświatowych (19—20 września 1962)*, Łódź 1962 oraz A. Piskozub *Gniazdo orła białego*, Warszawa 1968. Ze starszych opracowań przypomnieć warto: *Opisy powiatów a studia nad stosunkami województw jako jednostek regionalnych*, Płock 1928, gdzie przedstawiona została koncepcja i program monografii powiatów.

REGION HISTORYCZNY

Truizmem jest dziś stwierdzenie, że monografie historyczne winny dotyczyć określonych regionów historycznych. Samo jednak pojęcie regionu historycznego wymaga sprecyzowania. Wymienić tu można kilka odrębnych stanowisk. Jedno z nich reprezentowała Ewa Maleczyńska, która postulowała „konieczność przyjęcia za podstawę badań regionalnych (także i historycznych) współczesnych podziałów administracyjnych”². W praktyce takie stanowisko często jest przyjmowane przy opracowywaniu historycznych monografii poszczególnych terytoriów. Nawet przy przedstawianiu przeszłości administracyjnej poszczególnych ziem za podstawę przyjmowane są współczesne podziały administracyjne³, co uzasadnia się potrzebami ogranów administracji czy państwowej służby archiwalnej. Przykład stanowić może tu praca M. Bandurki na temat zmian administracyjnych i terytorialnych ziem województwa łódzkiego w XIX i XX w.⁴ Stanowisko to spotkało się z krytyką S. Frelka, który w recenzji pracy Bandurki stwierdził:

O ile w pewnych zagadnieniach archeologii, etnografii, geografii, stosowanie bieżącego podziału polityczno-geograficznego staje się konieczne, o tyle w historycznych podziałach terytorialno-administracyjnych „uwspółcześnianie” wywołuje zamieszanie. Z tego względu praca M. Bandurki jest oczywistym nieporozumieniem. Autor rozpatruje „dzieje” ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku, co dla okresu sprzed 1919 r. jest fikcją⁵.

zupełnie odmienne stanowisko zajął Karol Buczek, według którego za podstawę historycznych badań regionalnych należy przyjąć region historyczny. Regiony historyczne natomiast, „o ile mają posiadać wartość naukową, powinny odtwarzać istniejącą obiektywnie rzeczywistość historyczną, a więc muszą pokrywać się z istniejącymi w badanym okresie jednostkami terytorialnej organizacji państwowej”⁶.

Spór dotyczył więc tego, czy za podstawę historycznych badań regionalnych przyjmować współczesne, czy też historyczne jednostki podziałów administracyjnych. Stanowisko Buczka przyjmowane jest powszechnie w badaniach analitycznych, dotyczących stosunkowo niedługiego okresu czasu. Często jest to uzasadniane względami praktycznymi — dane statystyczne grupowane są według aktualnych jednostek podziału administracyjnego. Z drugiej strony nieuwzględnianie zmian administracyjnych prowadzi do mechanicznego porównywania danych statystycznych, dotyczących różnych terytoriów, a więc w praktyce do wypaczania obrazu przemian⁷.

² E. Maleczyńska *W sprawie badań nad historią lokalną. (Artykuł dyskusyjny)*, „Sobótka”, t. XV, 1960, nr 3, s. 341.

³ Na przykład A. Stebelski *Przeszłość administracyjna ziem województwa łódzkiego*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego PTH”, R. I, 1928, s. 1—42.

⁴ M. Bandurka *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974.

⁵ Recenzja S. Frelka z wymienionej wyżej pracy, „Przegląd Historyczny”, t. LXVII, 1976, z. 1, s. 144.

⁶ K. Buczek *O regionach historycznych*, „Małopolskie Studia Historyczne”, R. VI, 1964, z. 3—4, s. 147.

⁷ Na przykład porównywanie danych liczbowych dotyczących województwa

Przedrozbiorowe lub współczesne granice administracyjne stały się podstawą delimitacji 13 regionów historycznych, wyodrębnionych ostatnio dla celów roboczych przez J. Dydowiczową. Warto przypomnieć, że według tej koncepcji odrębne regiony historyczne stanowiły: Pomorze Zachodnie, Pomorze Wschodnie i Żuławy (dawne województwa pomorskie i malborskie), Warmia i Mazury, Podlasie, Ziemia Lubuska, Wielkopolska (przedrozbiorowe województwa poznańskie i kaliskie oraz powiat ostrzeszowski z woj. sieradzkiego), Kujawy (dawne województwa brzesko-kujawskie, inowrocławskie i chełmińskie), Mazowsze (dawne województwa płockie, rawskie i mazowieckie), Dolny Śląsk, Wielkopolska Wschodnia (dawne województwa łęczyckie, sieradzkie i część sandomierskiego), Lubelskie, Górny Śląsk i Małopolska (województwa krakowskie, rzeszowskie i część kieleckiego w granicach sprzed 1 czerwca 1975 r.)⁸. Ziemie przedrozbiorowego województwa sandomierskiego znalazły się w granicach dwóch regionów, a mianowicie Małopolski i Wielkopolski Wschodniej.

Ostatnio z odmienną koncepcją regionu historycznego wystąpił Jerzy Topolski. Według niego:

region historyczny jest określonym terytorium, zamieszkałym przez ludność związaną wspólnymi (dłużej lub krócej trwającymi) dziejami — różnymi (pod takim czy innym względem) od dziejów innych tego rodzaju jednostek terytorialno-ludnościowych. Region historyczny więc to pewien określony (mniej lub bardziej całościowy) układ strukturalny, charakteryzujący się własną odrębnością historyczną (nieraz również odrębnymi granicami administracyjnymi). [...] Inaczej mówiąc — to pewien układ gospodarczy, społeczny, polityczno-administracyjny, kulturalny i psychiczny (o znanej wadze w różnych okresach historycznych poszczególnych elementów), dający się wyodrębnić z szerszej tkanki historycznej⁹.

Tak na przykład o odrębności dziejowej przedrozbiorowej Wielkopolski jako regionu historycznego zdaniem Topolskiego decydują: „istotna rola w procesie kształtowania się państwa, bezpośrednie sąsiedztwo z terenami opanowanymi przez Niemców, bliskość Śląska i Pomorza i związki z tymi regionami, odrębność struktury gospodarczej i społecznej, swoiste cechy poczynań politycznych i mentalności społecznej, cechy geograficzne różniące Wielkopolskę od regionów sąsiednich i wreszcie granice administracyjne oddzielające Wielkopolskę od innych regionów”¹⁰.

Te teoretyczne założenia regionalizacji historycznej trudne są do zastosowania w praktyce, między innymi ze względu na niedostatek badań analitycznych. Świadczy o tym chociażby niedawna dyskusja na temat regionu mało-

---

kieleckiego w granicach międzywojennych, z pierwszych lat Polski Ludowej i z okresu po 1950 r.; zob. M. Markowski [rec.:] *Zeszyty Naukowe Politechniki Świętokrzyskiej. Nauki Społeczno-Polityczne*, nr 2, Kielce 1974, [w:] „*Studia Kieleckie*”, 1975, nr 1, s. 132—133.

⁸ J. Dydowiczowa *O kryteriach doboru wsi do badań monograficznych*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” (KHKM), R. XVII, 1969, nr 3, s. 396—397.

⁹ J. Topolski *Założenia*, s. 23.

¹⁰ J. Topolski *Model gospodarczy Wielkopolski w XVIII wieku*, „*Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*”, t. X, 1971, z. 2, s. 61.

polskiego¹¹. O wadze zaś właściwego wyodrębnienia regionu świadczy stwierdzenie Topolskiego:

Punktem wyjścia dla podjęcia decyzji opracowywania naukowych dziejów jakiegos terenu musi być wszechstronne uzasadnienie, że mamy do czynienia z regionem historycznym. Tylko taka bowiem jednostka terytorialna może być nie tylko polem, lecz jednocześnie przedmiotem badania naukowego; w przeciwnym razie wyniki badania regionalnego będą zbiorem gorzej czy lepiej powiązanych wiadomości, nie pozwalających na wyciąganie prawdziwie naukowych wniosków. Problem ten powstaje w każdym przypadku, gdy od badania osad (wiejskich czy miejskich), a nawet pojedynczych gospodarstw czy warsztatów przechodzimy do rozpatrywania pewnego terytorium. Terytorium może być tylko wtedy rzeczywistym przedmiotem badania historycznego, jeżeli w toku dziejów (w dłuższym czy krótszym okresie czasu) tworzyło pewien całościowy układ o określonej strukturze (tzn. o określonym układzie elementów). Rozerwanie takiej struktury pozbawia możliwości jej powiązanego badania; sztuczne tworzenie takich układów nie zmienia sytuacji¹².

W świetle dotychczasowych rozważań stwierdzić można, że podziały administracyjne nie mogą stanowić jedyne go czy chociażby najważniejszego kryterium regionalizacji historycznej. Co więcej, granice administracyjne rozrywać mogły istniejące regiony historyczne. Z drugiej strony stwierdzić trzeba, że trwałość podziałów terytorialno-administracyjnych mogła wpływać na umacnianie lub nawet wytwarzanie poczucia odrębności regionalnej. Stąd też celowe wydaje się poświęcenie nieco miejsca tym sprawom.

W przypadku ziem województwa kieleckiego w granicach sprzed czerwca 1975 r. czy obecnych województw kieleckiego, radomskiego i tarnobrzeskiego najtrwalszą jednostką terytorialną była obejmująca całą wschodnią część diecezji krakowskiej prowincja sandomierska, istniejąca dowodnie w końcu XI w., przekształcona w XII w. w dzielnicę książęcą (już w czasach Henryka powiększoną o zapiliciele grody: Żarnów, Skrzynno i Małogoszcz), a następnie w województwo sandomierskie. Dopiero w 1474 r. z części województwa sandomierskiego utworzone zostało województwo lubelskie. W XV—XVIII w. województwo sandomierskie obejmowało powiaty: checiński, opoczyński, radomski, sandomierski i wiślicki, oraz położone na prawym brzegu Wisły: powiat pilzneński i ziemię stężycką; przejściowo w XV i początkach XVI w. istniały ponadto powiaty szydłowski i tarnowski¹³.

¹¹ A. Podraza *O potrzebie opracowania dziejów Małopolski*. (Uwagi dyskusyjne), „Studia Historyczne”, R. XV, 1972, z. 2; A. Przyboś *O opracowaniu dziejów Małopolski*, ibidem, R. XVI, 1973, z. 1, s. 109—111; A. Podraza *Rozważań o Małopolsce jako regionie historycznym ciąg dalszy*, ibidem, s. 113—120.

¹² *Dzieje Wielkopolski*, t. I, praca zbiorowa pod red. J. Topolskiego, Poznań 1969, s. 7.

¹³ S. Arnold *Podziały administracyjne województwa sandomierskiego do końca XVIII w.*, „Pamiętnik Świętokrzyski 1930”, Kielce 1931. Z nowszych prac zob. K. Buczek *O dzielnicę księcia Henryka Sandomierskiego*, „Przegląd Historyczny”, t. LXI, 1970, z. 4, s. 696—703; T. Lalik *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu*. Prowincja, księstwo, województwo, [w:] *Studia sandomierskie*, Warszawa 1967, s. 39—109; K. Mróz *Rozwój granic powiatu radomskiego*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Na-

W wyniku pierwszego rozbioru prawobrzeżna część województwa sandomierskiego znalazła się w granicach Galicji Wschodniej z ośrodkiem we Lwowie i praktycznie pozostawała prawie nieprzerwanie w granicach monarchii habsburskiej aż do pierwszej wojny światowej. Ta nowa granica państwowa sprawiła, że na długi okres, prawie do czasów nam współczesnych, zanikły więzi między lewobrzeżną a prawobrzeżną częścią dawnej Sandomierszczyzny. Dopiero ostatnia zmiana podziału administracyjnego poprzez utworzenie województwa tarnobrzesckiego zmieniła sytuację w tym zakresie.

Lewobrzeżna część województwa sandomierskiego w 1795 r. znalazła się w granicach Galicji Zachodniej (cyркуły kielecki, konecki, radomski i sandomierski), a w 1809 r. weszła w skład Księstwa Warszawskiego, tworząc dwa departamenty: krakowski i radomski¹⁴. Po kongresie wiedeńskim ziemie te (bez Rzeczypospolitej Krakowskiej) znalazły się w granicach Królestwa Polskiego, tworząc województwa: krakowskie z siedzibą w Kielcach i sandomierskie z siedzibą w Radomiu. Ta nowa granica polityczna nie mogła pozostać bez wpływu na osłabienie czy nawet w pewnych okresach zanik powiązań gospodarczych tych terenów z Galicją. W latach 1845—1866 istniała jedna gubernia radomska, powstała z połączenia dwóch poprzednio istniejących: kieleckiej i sandomierskiej. W latach 1867—1915 ponownie istniały dwie gubernie: kielecka i radomska. W okresie pierwszej wojny światowej ziemie te wcielone zostały do Generałgubernatorstwa Lubelskiego. W 1919 r. powstało złożone z 16 powiatów województwo kieleckie, pomniejszone w 1939 r. o powiaty konecki i opoczyński, włączone wówczas do województwa łódzkiego¹⁵. W okresie okupacji hitlerowskiej większość interesujących nas ziem znalazła się w dystrykcie radomskim. W latach 1945—1950 od województwa kieleckiego odpadły powiaty: miechowski, będziński, zawierciański, sosnowiecki, miejski, olkuski, częstochowski i częstochowski miejski, przyłączone zostały natomiast z województwa łódzkiego powiaty konecki i opoczyński¹⁶. Na mocy rozporządzenia Rady

ukowego”, t. I, 1964, z. 1, s. 25—44; K. Myśliński *Geneza i znaczenie powołania województwa lubelskiego w 1474 r.*, „Rocznik Lubelski”, t. XVI, 1974, s. 9—25; R. Rosin *Rozwój polityczno-terytorialny łęczyckiego, sieradzkiego i wieluńskiego (do przelomu XIV i XV w.)*, „Rocznik Łódzki”, t. XIV, 1970; M. Wilczyńska (Ratajczak) *Ziemia radomska między Mazowszem a Sandomierzem w średniowieczu*, KHKM, R. XV, 1967, nr 1, s. 105—117; tejsze *Region radomski na tle historycznych podziałów administracyjnych*, [w:] *Materiały ogólnopolskiej konferencji poświęconej ochronie i konserwacji zabytkowych obiektów architektury i budownictwa drewnianego regionu radomskiego*, Radom 1971, s. 13—30; S. M. Zajczkowski *O kształtowaniu się granic dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do XVI w.*, „Słavia Antiqua”, t. XVIII, 1971.

¹⁴ Zob. szerzej J. Reder *Podziały administracyjne małopolskich ziem Księstwa Warszawskiego*, „Annales UMCS”, Sectio G, vol. 20, 1973, s. 221—246.

¹⁵ Warto przypomnieć dyskusję nad wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego; zob. *Materiały komisji dla usprawnienia administracji publicznej przy Prezesie Rady Ministrów*, t. V: *Podział administracyjny państwa. Wnioski komisji*, Warszawa 1931 oraz F. Bujak *Uwagi o projekcie nowego podziału państwa na województwa*, Warszawa 1931.

¹⁶ Zob. szerzej T. Koba-Ryszewska *Przeszłość administracyjna ziem województwa kieleckiego*, [w:] *Z dziejów ziemi kieleckiej (1918—1944)*, Warszawa 1970.

Ministrów z 30 maja 1975 r. utworzone zostały województwa kieleckie, radomskie i tarnobrzeskie¹⁷, co zmieniło w sposób zasadniczy przynależność administracyjną omawianych tu ziem. Wydaje się, że częste zmiany administracyjne i polityczne powodowały raczej zanik wytwarzającej się więzi regionalnej. Jest to oczywiście tylko hipoteza robocza, która winna być poddana źródłowej weryfikacji.

Warto jeszcze dodać, że do końca XVIII w. same Kielce nie odgrywały żadnej roli administracyjno-politycznej i należały do powiatu checińskiego. Dopiero po trzecim rozbiornie Kielce stały się ośrodkiem cyrkułu, a w 1818 roku siedzibą władz wojewódzkich. Funkcję siedziby władz administracyjnych drugiego stopnia z przerwami w latach 1845—1866 i 1939—1945 pełnią Kielce do dziś. Wydaje się więc, że używanie terminu region kielecki w odniesieniu do okresu sprzed początków XIX w. nie ma żadnego uzasadnienia. I w późniejszym zresztą okresie, aż do początków XX w., istniały na interesującym nas terenie dwa równorzędne ośrodki administracyjne, a mianowicie Kielce i Radom, przy czym ten ostatni był znacznie prężniejszym ośrodkiem gospodarczym. Sprawa więc nazwy regionu czy regionów (mówi się przecież o regionach kieleckim i radomskim) pozostaje otwarta.

Przed poważnymi problemami stanęli autorzy *Dziejów Lubelszczyzny*. Był to region o zmieniających się granicach, niejednorodny pod względem struktury społeczno-gospodarczej; charakterystyczną jednak jego cechą była „rola i znaczenie Lublina jako jedyne go i podstawowego ośrodka oddziaływania”. W praktyce w *Dziejach Lubelszczyzny* uwzględniono tereny, które należały administracyjnie do regionu lubelskiego, oraz te, które pozostawały poza administracyjnym obszarem lubelskim, ale obecnie wchodzą w skład województwa lubelskiego (w granicach sprzed 1 czerwca 1975 r.)¹⁸. Tak na przykład dla okresu szlacheckiej Rzeczypospolitej uwzględniono poza województwem lubelskim również ziemię chełmską, dla okresu Księstwa Warszawskiego — departamenty lubelski i siedlecki, dla okresu Królestwa Polskiego — województwa lubelskie i podlaskie. Ostatecznie więc historyczne i współczesne podziały administracyjne stanowiły podstawę delimitacji regionu lubelskiego. Warto podjąć dyskusję, czy jest to rozwiązanie najlepsze.

Istotnym kryterium regionalizacji historycznej jest odrębność gospodarcza określonego terytorium. W tym zakresie pomocne mogą być ustalenia ekonomistów i geografów gospodarczych¹⁹, które w znacznej mierze mogą stanowić podstawę regionalizacji historyczno-gospodarczej²⁰. W dotychczasowych dysku-

¹⁷ Dziennik Ustaw PRL, 1975, nr 17, poz. 92.

¹⁸ *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, praca zbiorowa pod red. T. Mencla, Warszawa 1974, s. 7—19.

¹⁹ Z prac dotyczących regionalizacji gospodarczej zob. A. Fajferek *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej*, Warszawa 1966; A. Wróbel *Kryteria i metody delimitacji regionów gospodarczych*, Warszawa 1956; tenże, *Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii*, Warszawa 1965 i szereg innych.

²⁰ Z prac dotyczących regionalizacji historyczno-gospodarczej zob. przykładowo B. Baranowski *Struktura gospodarcza regionu łęczycko-sieradzko-wieluńskiego w XVI—XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, Seria I, z. 72, Łódź 1970, s. 35—48; H. Madurowicz-Urbańska *Forschungen über die landwirtschaftlichen Regionen Polens im Zeitraum vom 16. bis*

sjach sformułowano wiele definicji regionu gospodarczego. Wymieńmy niektóre z nich:

a) region jako obszar jednorodny, „którego poszczególne części posiadają możliwie wiele cech wspólnych i który wykazuje wiele różnic w stosunku do obszarów otaczających”²¹. Taką koncepcję reprezentowali między innymi F. Barciński²² oraz J. Piekalkiewicz i S. Rutkowski²³, którzy zajmowali się także regionalizacją gospodarczą województwa kieleckiego w okresie międzywojennym;

b) region jako obszar ciężów usługowych. W praktyce podstawę regionalizacji w tym wypadku stanowiły badania sfer wpływów poszczególnych ośrodków miejskich;

c) region jako terytorialnie wykształcony kompleks produkcyjny²⁴.

Różnorodność koncepcji regionów gospodarczych oraz zasad ich delimitacji utrudnia możliwość porównywania wyników badań przeprowadzanych w różnych okresach, a więc w konsekwencji prześledzenia zmian regionów gospodarczych.

Przypomnieć też warto, że we współczesnych badaniach ekonomicznych wyróżnia się regiony niższego i wyższego rzędu. Przykładowo S. Berezowski proponuje wyodrębnić w obrębie państwa: makroregiony, mezoregiony (regiony podstawowe), submezoregiony (subregiony), mikroregiony i wreszcie locoregiony²⁵. Również w badaniach historycznych można mówić o całym systemie regionów historycznych, złożonym z regionów różnego rzędu²⁶.

Dla okresu przedrozbiorowego jedną z nielicznych prób regionalizacji gospodarczej interesującego nas terytorium przedstawili H. Madurowicz i A. Podraza. Jako zasadnicze kryterium regionalizacji posłużyła struktura wysiewów — na tej podstawie na terenie Małopolski zachodniej 6 okręgów. Na interesującym nas terenie występowały dwa regiony: względnej przewagi owsa i pszeniczno-jęczmienny. Podział ten ilustruje raczej stosunki glebowe, a nie odrębność gospodarczą poszczególnych obszarów²⁷. Pewne znaczenie mają dla nas również badania nad rynkami regionalnymi. Wynika z nich, że prawie cały obszar dawnego województwa sandomierskiego w XVI w. objęty był zasięgiem krakowskiego rynku regionalnego²⁸. W XVI w. granicę między rynkiem re-

---

zum 19. Jahrhundert, „*Studia Historiae Oeconomicae*”, vol. III, 1973, s. 91—98; teje, *Metodologiczne i metodyczne aspekty regionalizacji historyczno-gospodarczej*, „*Historyka*”, t. V, 1975, s. 47—67.

²¹ S. Berezowski *Wstęp do regionalizacji gospodarczej*, Warszawa 1968, s. 17.

²² F. Barciński *Wstęp do nauki geografii gospodarczej*, Poznań 1935.

²³ J. Piekalkiewicz, S. Rutkowski *Okręgi gospodarcze Polski*, „*Kwartalnik Statystyczny*”, t. IV, 1927, z. 3.

²⁴ S. Berezowski, op. cit., s. 63 n.

²⁵ Ibidem, s. 146—147.

²⁶ J. Topolski, *Model*, s. 60.

²⁷ H. Madurowicz, A. Podraza *Regiony gospodarcze Małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1958; por. S. Mielczarski *Rynek zbożowy na ziemiach polskich w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Gdańsk 1962, s. 99.

²⁸ J. M. Małecki *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*, Warszawa 1963, s. 200. Dla okresu późniejszego zob. M. Kulczykowski *Kra-*

gionalnym krakowskim i warszawskim stanowiła Pilica²⁹. Wydaje się więc, że w okresie szlacheckiej Rzeczypospolitej Sandomierszczyzna nie tylko pod względem administracyjnym, lecz także i gospodarczym stanowiła część regionu małopolskiego.

Dzieje gospodarcze Kielecczyny w XIX—XX w. są znane stosunkowo słabo³⁰. Ostatnio O. Wyszomirska wysunęła tezę o jedności organicznej i gospodarczej guberni kieleckiej i radomskiej w drugiej połowie XIX i początkach XX w.³¹. Teza ta pozostaje jednak w sprzeczności z wcześniejszym ustaleniem H. Altmana, zgodnie z którym „teren obejmujący te dwie sąsiadujące ze sobą gubernie nie stanowi jednolitego okręgu gospodarczego”³².

Dla okresu międzywojennego F. Bujak wyróżnił na obszarze województwa kieleckiego następujące krainy gospodarcze: Góry Świętokrzyskie, Nizina Nadwiślańska, Dorzecze Pilicy i górnej Wisły oraz Wyżyna Olkuska³³. Natomiast F. Barciński wydzielił cztery okręgi gospodarcze, a mianowicie: okręg przemysłowy zachodni dąbrowsko-częstochowski (powiaty: będziński, zawierciański, częstochowski oraz zachodnia część olkuskiego), okręg przemysłowy środkowy (obejmujący środkową część województwa w kształcie krzyża wzdłuż rzeki Kamiennej i linii kolejowej Ostrowiec—Skarżysko—Końskie), okręg rolniczy południowo-wschodni (powiaty: miechowski, pińczowski, stopnicki, jędrzejowski, sandomierski, południowo-wschodnia część opatowskiego i północno-wschodnia część ilżeckiego o urodzajnych glebach) i wreszcie okręg rolniczy północno-zachodni (powiaty: włoszczowski, część kieleckiego, zachodnia i północna część koneckiego, opoczyński, część ilżeckiego, zachodnia część radomskiego i kozienicki o nieurodzajnych glebach i znacznych przestrzeniach leśnych)³⁴.

W okresie powojennym podziały administracyjne nie stanowiły wystarczających ram planowania regionalnego³⁵. W latach pięćdziesiątych—sześćdziesiątych stosowano więc dla potrzeb planowania regionalnego podział kraju na

ków jako ośrodek towarowy Małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa 1963.

²⁹ T. Chudoba *Z zagadnień handlu wiślanego Warszawy w XVI wieku*, „Przeгляд Historyczny”, t. L, 1959, s. 314, mapka.

³⁰ Na temat regionów gospodarczych w północnej części Królestwa zob. ciekawą uwagę w pracy E. Kaczyńskiej *Spółeczeństwo i gospodarka północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego w okresie rozkwitu kapitalizmu*, Warszawa 1974, s. 12—13.

³¹ O. Wyszomirska *Przemysł i klasa robotnicza ziemi radomsko-kieleckiej 1870—1914*, Warszawa 1970.

³² H. Altman *Zagłębienie Staropolskie*, [w:] *Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich*, t. I, cz. 2, Warszawa 1962, s. 636.

³³ F. Bujak *Stan gospodarczy Polski*, Warszawa 1925, s. 6.

³⁴ F. Barciński *Geografia gospodarcza województwa kieleckiego*, Kielce 1931, s. 211—215.

³⁵ Od zestawiania literatury uwalniają nas: *Planowanie regionalne. Bibliografia piśmiennictwa polskiego 1945—1965. Wybór*, praca zbiorowa pod red. S. M. Zawadzkiego, Warszawa 1969 oraz *Planowanie regionalne. Bibliografia piśmiennictwa polskiego 1966—1970. Wybór*, oprac. S. Wrzosek i S. M. Zawadzki, Warszawa 1974.

kilka makroregionów (zazwyczaj 5—7)³⁶, 45—55 regionów czy 91 mikroregionów. Jednym z założeń ostatniej reformy podziału administracyjnego było dostosowanie jednostek administracyjnych do gospodarczych, utworzenie województw pokrywających się z regionami gospodarczymi³⁷. Wkrótce po utworzeniu nowych województw, na mocy zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z 30 czerwca 1975 r. dla potrzeb planowania gospodarczego wprowadzony został podział kraju na 8 makroregionów. Przypomnijmy, że województwa kieleckie i tarnobrzeskie wraz z województwami: miejskim krakowskim, krośnieńskim, nowosądeckim, przemyskim, rzeszowskim i tarnowskim, znalazły się w granicach makroregionu południowego, natomiast województwo radomskie wraz ze stołecznym warszawskim, miejskim łódzkim, ciechanowskim, piotrkowskim, plockim, sieradzkim i skierniewickim tworzą makroregion środkowy³⁸.

Podsumowując powyższe stwierdzić można, że dla okresu przedrozbiorowego badania historyczno-gospodarcze winny doprowadzić do uchwycenia na terenie Sandomierszczyzny podregionów gospodarczych, wchodzących w skład regionu małopolskiego. Dla XIX—XX w. istotne znaczenie dla poznania struktury gospodarczo-społecznej Kielecczyzny mają zwłaszcza badania nad powstawaniem i rozwojem odrębnych silnych okręgów przemysłowych: Staropolskiego Zagłębia Przemysłowego (które ostatnio Z. Kowalczewski proponuje określać Świętokrzyskim Okręgiem Przemysłowym³⁹), Zagłębia Dąbrowskiego, Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego i Łódzkiego Okręgu Przemysłowego, wywierających poważny wpływ na przeobrażenia gospodarcze Kielecczyzny. Ważne wydaje się też uchwycenie zmian znaczenia poszczególnych okręgów. Tak na przykład do połowy lat osiemdziesiątych XIX w. Staropolskie Zagłębie Przemysłowe odgrywało zasadniczą rolę w Królestwie jako producent żelaza, a następnie rolę tę przejęło Zagłębie Dąbrowskie⁴⁰. W każdym razie dopiero szczegółowe badania pozwolą na wyodrębnienie na interesującym nas terenie określonych, zmieniających się regionów i podregionów gospodarczych i określenie ich roli w większych terytorialnie całościach.

Istotne znaczenie dla interesującego nas tematu winny mieć badania socjologiczne nad świadomością regionalną, co pozwoliłoby na wyodrębnienie określonych zbiorowości terytorialnych⁴¹. Według S. Ossowskiego poczucie odrębności regionalnej może być wynikiem warunków topograficznych, odrębnej historii politycznej, przynależności własnościowej, języka lub wyznania⁴². Cenne rezultaty może dać tu stosowana przez etnografów metoda samookreślenia

³⁶ Na mocy zarządzenia nr 10 Prezesa Rady Ministrów z 1972 r. powołano trzy makroregiony: nadmorski, północno-wschodni i południowy.

³⁷ Por. szerzej: *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, Warszawa 1974.

³⁸ A. Karpiński *Planowanie makroregionalne*, „Życie Gospodarcze”, nr 30 27 VII 1975 r., s. 1—2.

³⁹ Z. Kowalczewski *Znaczenie zasobów mineralnych Kielecczyzny w życiu gospodarczym państwa polskiego*, „Kwartalnik KTN”, Warszawa 1972, s. 42. Zob. też J. Zieliński *Staropolskie Zagłębie Przemysłowe*, Wrocław 1965.

⁴⁰ M. Radwan *Wielkopiecownictwo w Zagłębiu Staropolskim w połowie XIX wieku*, Warszawa 1966, s. 12—14.

⁴¹ Por. J. Szczepański *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 375—377.

⁴² S. Ossowski *Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, „Przegląd Socjologiczny”, t. IX, 1947, s. 75—76.

ludu, niezbędna dla uchwycenia regionalizacji etnograficznej⁴³. Równie ważne wydaje się przeprowadzenie socjologicznych badań nad aktualnymi zmianami społecznej więzi regionalnej, w której tworzeniu i przetwarzaniu się istotną rolę odgrywa tradycja historyczna, wspólna działalność gospodarcza oraz współczesne podziały administracyjne. Podjęcie takich badań wydaje się pilnym postulatem badawczym.

Z koncepcją istnienia odrębnego regionu kieleckiego wystąpił J. Nowak-Dłużewski, biorąc za punkt wyjścia odrębność kulturalną tego terytorium. Region kielecki zamknął rzekami: Szreniawą i Dłubnią na południu, Pilicą na północy i wreszcie Wisłą na wschodzie. O odrębności tego obszaru decydują według autora: specyficzne cechy życia religijnego (wykształcenie arianizmu), literatury (i to poczynając już od średniowiecza) oraz wyczuwana raczej niż udowodniona odmiennosc kultury mieszczańskiej i chłopskiej⁴⁴. Poruszone przez autora kwestie wymagają przeprowadzenia szczegółowych badań z zakresu historii kultury. Jak zaznaczyliśmy już wyżej, operowanie pojęciem regionu kieleckiego dla okresu przedrozbiorowego jest co najmniej mało uzasadnione⁴⁵.

Powyższe uwagi stanowią jedynie punkt wyjścia dyskusji nad regionalizacją historyczną interesujących nas ziem.

MONOGRAFIE MIAST

W dotychczasowej historiografii miejskiej dominują badania nad poszczególnymi dziedzinami życia miejskiego, zwłaszcza życiem gospodarczym (handel, rzemiosło, przemysł), stanem demograficznym, strukturą społeczną, kulturą materialną, szkolnictwem itd.⁴⁶ Zasadniczym celem tych badań jest poznanie

⁴³ Samookreślenie ludu za ważne kryterium w badaniach etnograficznych uznał między innymi K. Moszyński *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechnej i etnologii*, Warszawa 1958, s. 3. Świadomość grupy etnicznej wyraża się według autora w „poczuciu pewnej bliskości łączącej jej członków, któremu jako jego negatyw odpowiada poczucie obcości w stosunku do analogicznych grup innych”, oraz w „istnieniu odrębnej nazwy w ustach własnych lub co najmniej w ustach grup sąsiednich czy geograficznie pobliskich”. Na temat regionalizacji etnograficznej por. M. Kutrzeba-Pojnarowa *Zagadnienie regionu w etnografii polskiej a współczesne etnograficzne prace terenowe na obszarze północno-wschodniego Mazowsza*, [w:] *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. I, Wrocław 1962, s. 21—34. Badania nad kulturą ludową Kielecczyzny nie wyszły poza etap opisu; zob. B. Erber *Zarys stanu badań etnograficznych w woj. kieleckim*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. II, 1964, s. 333—359.

⁴⁴ J. Nowak-Dłużewski *Region kielecki. Koncepcja terminologiczna i jej uzasadnienie*, [w:] tenże, *Z historii polskiej literatury i kultury*, Warszawa 1967, s. 213—220.

⁴⁵ Inną nazwę regionu proponuje P. Banaczkowski *W kwestii regionu świętokrzyskiego*, [w:] *Literatura ludowa*, 1957, nr 2, s. 60—61.

⁴⁶ Stan badań nad dziejami miast omawiali ostatnio: J. Topolski *Badania nad dziejami miast w Polsce*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. IV, 1960, z. 2; H. Samsonowicz *Badania nad dziejami miast w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXXII, 1965, nr 1; A. Wyrobisz *Badania nad historią małych miast w Polsce*, „Przegląd Historyczny”, t. LIX,

określonej dziedziny przeszłości w skali kraju czy regionu; miasto w tym przypadku jest jedynie polem obserwacji, a nie przedmiotem badań⁴⁷.

Drugi kierunek badań stanowią monografie poszczególnych miast. Mimo licznych prac tego typu tylko nieliczne z nich doczekały się pozytywnej oceny. J. Rutkowski zakwestionował nawet celowość podejmowania tego typu opracowań:

Zanim przejdziemy do rozpatrzenia poszczególnych dziedzin gospodarczego życia miast, musimy kilka słów poświęcić monografiom miast, obejmującym, przynajmniej w zasadzie, całość życia miejskiego. Pisanie tego rodzaju monografii było swojego czasu propagowane nawet przez najwybitniejszych naszych historyków i rzeczywiście szereg takich monografii ogłoszono drukiem przed pierwszą wojną światową, a jeszcze więcej w okresie międzywojennym. W księgach i innych aktach przechowywanych w archiwach miejskich najczęściej przechowało się wiadomości o dziejach społecznych i gospodarczych. Istnieją monografie miast, które przyniosły więcej lub mniej wartościowych wiadomości z tego zakresu, które zostały w ten sposób skonstruowane, że bez trudu można z nich korzystać przy opracowywaniu ogólniejszych zagadnień z dziedziny życia miejskiego, lub nawet całokształtu dziejów Polski. [...] Jednakże w swej znakomitej większości monografie miejskie zarówno z punktu widzenia szerzenia kultury historycznej wśród szerokich warstw społeczeństwa, jak i z punktu widzenia postępu ściśle naukowych badań, przedstawiają przedsięwzięcia chybione. Monografie te w zasadzie obejmują całokształt życia miejskiego, a więc obok dziejów gospodarczych wszelkie inne przejawy życia, a w szczególności ustrój prawny, stan ludności, kulturę materialną i wszystkie działy kultury duchowej. Poszczególne te działy już od dawna usamodzielniały się w odrębne nauki historyczne, każda z nich posiada bogatą literaturę fachową i w dużym stopniu odrębne metody badawcze. Trudno wymagać od poszczególnych historyków, aby z tym wszystkim byli obznajmieni, nie mówiąc już o opanowaniu odrębnych metod badawczych i problematyki. Tego nie zdolni są dziś zrobić nawet najwybitniejsi badacze historycy, którzy na najwyższym poziomie stojące mistrzostwo metodyczne w zakresie swojej specjalności mogą doskonale łączyć z zupełną naiwnością w innych dziedzinach badań historycznych. Monografie miast obejmujące całość życia z konieczności muszą być pracami dyletanckimi przynajmniej w zakresie większości zagadnień, a zazwyczaj są dyletanckimi w całości. [...] Bezcelowość pisania monografii miast w sposób najbardziej jaskrawy uwidacznia się tam, gdzie nie zachowały się żadne lub prawie żadne archiwa miejskie, a dane do dziejów wybranego miasta trzeba zbierać drogą mozolnych poszukiwań po najrozmaitszych innych archiwach, w których przypadkowo mogą się znaleźć pewne dane odnoszące się do badanego miasta⁴⁸.

Autor wypowiedzi się więc przeciwko indywidualnym, całościowym monografiom miast. Zdanie powyższe znajduje liczne potwierdzenia na terenie Kie-

1968, z. 1; R. Szczygieł *Miasta polskie za ostatnich Jagiellonów. Przegląd badań*, „Rocznik Lubelski”, t. XI, 1970, s. 127–153; M. Bogucka *Badania nad dziejami miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej: stan i zarys programu*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXXXII, 1975, nr 3, s. 573–583.

⁴⁷ J. Topolski *Elementy syntezy w historii miast*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. XI, 1974, z. 1, s. 7.

⁴⁸ J. Rutkowski *Niewyjaśnione i sporne zagadnienia z zakresu gospodarczych*

lecczynny. Nawet najlepsze monografie miast sprzed 1939 r. (Kunowa⁴⁹, Radomia⁵⁰ czy Sandomierza⁵¹) mają obecnie tylko wartość materiałową, dzięki wykorzystaniu szeregu nie istniejących już dziś źródeł. W okresie powojennym powstaje także szereg monografii architektoniczno-urbanistycznych, geograficzno-gospodarczych, historycznych czy ogólnych. Dla interesującego nas terenu na uwagę zasługuje jedynie monografia Kielc, obejmująca dzieje miasta od początków do 1939 r.⁵² Znacznie słabsze są już monografie Końskich⁵³ czy Szydłowa⁵⁴. W skali ogólnopolskiej powstaje znaczna liczba opracowań monograficznych poszczególnych ośrodków miejskich. Poziom większości tych prac budzi mniejsze czy większe zastrzeżenia⁵⁵. Zastrzeżenia te nie mogą jednak stanowić argumentu przeciwko monografiom miast, pozwalającym na całościowe ukazanie miasta, stanowiącego tu zasadniczy przedmiot badań. J. Topolski wskazuje przede wszystkim na odpowiedzialną rolę redaktora naukowego, który już we wstępnej fazie prac wywierać winien zasadniczy wpływ na ostateczny kształt monografii⁵⁶.

Pamiętać trzeba, że miasto stanowi skomplikowany system⁵⁷, złożony z wzajemnie na siebie oddziaływujących elementów, przede wszystkim struktury przestrzennej, gospodarczej, społecznej, politycznej, administracyjnej i kulturowej. Wydobicie wewnętrznych relacji między tymi elementami i uchwycenie wagi poszczególnych elementów w konkretnych miastach jest więc niezmiernie istotne. Zasadniczą rolę odgrywa tu znajomość struktury przestrzennej miasta⁵⁸. Badania historyczno-urbanistyczne dostarczyły już sporo cennych wyników w tym zakresie⁵⁹. Istotną rolę odgrywają tu także, podejmo-

dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. IX, 1947, s. 76—77.

⁴⁹ A. Bastrzykowski *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*, Kraków 1939.

⁵⁰ J. Luboński *Monografia historyczna miasta Radomia*, Radom 1907.

⁵¹ M. Buliński *Monografia Sandomierza*, Warszawa 1879.

⁵² J. Pazdur *Dzieje Kielc do 1863 roku*, Wrocław 1967; tenże, *Dzieje Kielc 1864—1939*, Wrocław 1971.

⁵³ J. Brzozowski *Końskie wczoraj i dziś*, Warszawa 1975.

⁵⁴ T. Maszczyński *Szydłów*, Kielce 1967.

⁵⁵ Por. na przykład Z. Guldon *Monografie miast i regionów województwa bydgoskiego*, „Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza”, t. V, 1970, s. 123—125; B. Janiszewska-Mincer, F. Mincer *Monografie miast i powiatów Warmii i Mazur*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1972, nr 2/3.

⁵⁶ J. Topolski *Elementy*, s. 10 n.

⁵⁷ Por. *Miasto jako przedmiot badań naukowych*, Katowice 1971.

⁵⁸ J. Topolski *Elementy*, s. 11—12.

⁵⁹ Dotychczasowe badania podsumował W. Kalinowski *Zarys historii budowy miast w Polsce do połowy XIX wieku*, Toruń 1966. Z nowszych opracowań zob. zwłaszcza S. Bobiński *Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych*, Warszawa 1975; W. Kalinowski *Zabudowa i struktura przestrzenna miast polskich od połowy XVII do schyłku XVIII wieku*, [w:] *Dom i mieszkanie w Polsce (Druga połowa XVII—XIX w.)*, Wrocław 1975, s. 7—65 i K. Dumala *Przemiany przestrzenne miast i rozwój osiedli przemysłowych w Kró-*

wane na większą skalę dopiero ostatnio, prace nad strukturą funkcjonalną miast w przeszłości⁶⁰. Natomiast socjotopografię miast, rozpatrującą wzajemne powiązania struktur społecznych i przestrzennych⁶¹, możemy traktować w odniesieniu do miast naszego terenu jedynie jako postulat badawczy⁶².

Konieczne jest również zdanie sobie sprawy z roli danego miasta w większej całości⁶³. Istotną rolę odgrywają tu chociażby badania nad znaczeniem poszczególnych miast jako ośrodków rynków lokalnych⁶⁴, regionalnych i zewnętrznych. Współczesne badania geografów gospodarczych⁶⁵ mogą dostarczyć tu historykowi cennych dyrektyw metodycznych, częściowo tylko zresztą, ze względu na stan zachowania materiałów źródłowych, możliwych do zrealizowania w badaniach nad przeszłością.

MONOGRAFIE WSI

Początki nowoczesnych monografii wsi w Polsce wiążą się z nazwiskiem F. Bujaka, autora wzorcowych monografii Maszkienic (1901) i Zmiącej (1903). Uczony ten widział w monografiach wsi możliwość uzyskania obrazu „stanu

---

lestwie Polskim w latach 1831—1869, Wrocław 1974. Sporo materiału zawierają opracowywane dla poszczególnych miast studia rozwoju przestrzennego; zob. J. Klimek *Studia i badania historyczno-urbanistyczne*, [w:] *Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Metodologicznego poświęconego zagadnieniom metodyki i form kompleksowej dokumentacji prac badawczych i konserwatorskich*, Kraków 1973. Ze względów metodycznych zob. P. Korcelli *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miast*, Warszawa 1974.

⁶⁰ Zob. np. B. Kaczmarek *Charakter funkcjonalny miast śląskich w końcu XVIII wieku*, KHKM, R. XIV, 1966, s. 209—241 czy T. Lalik *Funkcje miast i miasteczek w Polsce późniejszego średniowiecza*, KHKM, R. XXIII, 1975, nr 4, s. 551—565. Z literatury geograficznej zob. J. Kostrowicki *O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast*, „Przegląd Geograficzny”, t. XXIV, 1952, s. 7—64; L. Kosiński *Zagadnienie struktury funkcjonalnej miast polskich*, ibidem, t. XXX, 1958, s. 59—96; K. Dziewoński, M. Jerczyński *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, Warszawa 1971.

⁶¹ *Acta Poloniae Historica*, t. XXXIV, Warszawa 1976; *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, Warszawa—Poznań—Toruń 1976.

⁶² Dopiero ostatnio rozpoczęto tego typu prace w Instytucie Historii WSP.

⁶³ J. Topolski *Elementy*, s. 12—13.

⁶⁴ Zob. np. W. Rusiński *Rynek lokalny Poznania w końcu XVIII wieku*, „Poznańskie Roczniki Ekonomiczne”, t. XXIII, 1972, s. 1—30 czy T. Opas *Rynek lokalny Tarnowa w XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XXXVI, 1975.

⁶⁵ P. Eberhardt *Wielkie miasta jako ośrodki koncentracji działalności gospodarczej i społecznej w Polsce*, Warszawa 1968; tenże, *Rola wielkich miast w strukturze regionalnej powiązań przestrzennych w Polsce*, Warszawa 1970; *Aglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Warszawa 1973.

ekonomicznego drobnej własności i stanu kulturalnego włościan w całej Galicji”⁶⁶. Dotychczasowy dorobek w zakresie etnograficznych, historycznych, gospodarczo-społecznych, językoznawczych, socjologicznych czy wreszcie integralnych monografii wsi przedstawili A. Żabko-Potopowicz⁶⁷ i K. Adamus⁶⁸. Dla interesującego nas terenu wymienić można przede wszystkim monografię wsi Jastrzębia⁶⁹ czy Okaliny i Czernikowa⁷⁰. Wyraźnie słabsze są już opracowania wsi: Góry Wysokie Sandomierskie⁷¹, Jankowice Kościelne Sandomierskie⁷², Jedlnia⁷³, Mnichów⁷⁴, Ruda Kościelna⁷⁵ czy Stanisławowice⁷⁶.

W okresie powojennym spotykamy się nawet z głosami kwestionującymi celowość podejmowania historycznych monografii wsi. Z drugiej strony wskazać można głosy uzasadniające metodologiczne znaczenie etnograficznych⁷⁷ czy socjologicznych⁷⁸ monografii wsi jako ważnego narzędzia w szerzej zakrojonych badaniach makroanalitycznych. Ostatnio J. Topolski uzasadnił konieczność podjęcia prac nad całościowymi, integralnymi monografiami wsi⁷⁹. Kryteria doboru wsi do badań monograficznych sprecyzowała J. Dydowiczowa⁸⁰, a S. Inglot szerzej uzasadnił znaczenie, koncepcję i organizację tego typu badań⁸¹. Na naszym gruncie prace nad gospodarczo-społecznymi monografiami wybranych wsi w okresie okupacji hitlerowskiej i w czasach Polski Ludowej

⁶⁶ F. Bujak *Maszkienice*, Kraków 1901, s. 58.

⁶⁷ A. Żabko-Potopowicz *O monografiach skupień wiejskich w ogóle, a w szczególności w nauce polskiej*, „*Ekonomista*”, t. IV, 1933, s. 71—78, t. V, 1934, s. 55—67.

⁶⁸ K. Adamus *Monografie wsi w Polsce. Przegląd problematyki badawczej*, „*Etnografia Polska*”, t. II, 1959, s. 157—204.

⁶⁹ K. Mróz *Jastrzębia, wieś powiatu radomskiego*, Warszawa 1935.

⁷⁰ A. Dzierżawski *Okalina i Czerników. Opis porównawczy dwu wsi powiatu opatowskiego*, Warszawa 1929.

⁷¹ A. Bastrzykowski *Monografia historyczna parafii Góry Wysokie Sandomierskie*, Sandomierz 1936.

⁷² A. Bastrzykowski *Monografia historyczna parafii Jankowice Kościelne Sandomierskie*, Warszawa 1927.

⁷³ J. Gacki *Jedlnia, w niej kościół i akta obelnego prawa*, Radom 1874.

⁷⁴ W. J. Jaskłowski *Wieś Mnichów (w powiecie jędrzejewskim)*, Warszawa 1904.

⁷⁵ A. Bastrzykowski *Monografia historyczna parafii Ruda Kościelna nad Kamienną*, Ostrowiec 1947.

⁷⁶ K. Mróz *Stanisławowice*, Zwoleń 1938.

⁷⁷ J. Burszta *Dwa modele etnograficznej monografii wsi*, „*Lud*”, t. LIII, 1970, s. 147—163.

⁷⁸ A. Komentera *Socjologiczne monografie wsi w Polsce — analiza przedmiotu i metodologii*, „*Studia Socjologiczne*”, R. XIII, 1973, nr 2, s. 179—201.

⁷⁹ J. Topolski *Problemy metodologiczne monograficznych badań wsi (O potrzebie monografii integralnych)*, KHKM, R. XIV, 1966, s. 427—436.

⁸⁰ J. Dydowiczowa, op. cit., s. 385—398.

⁸¹ S. Inglot *Uwagi w sprawie monograficznych badań wsi*, [w:] *Studia z historii gospodarczej i demografii historycznej*, Kraków 1975, s. 33—46.

zainicjował Cz. Szczepańczyk⁸². Wydaje się, że współpraca przedstawicieli różnych dyscyplin winna doprowadzić do powstania kilku przynajmniej zespołowych monografii odpowiednio dobranych wsi.

Przedstawione wyżej uwagi mają stanowić jedynie punkt wyjścia dla szerszej dyskusji na temat historycznych badań regionalnych i lokalnych.

Zenon Gulewicz

---

⁸² Cz. Szczepańczyk *Przewodnik do monografii gospodarczo-społecznej wsi*,
Kielce 1973.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ И ЛОКАЛЬНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья представляет собой попытку сформулировать методические принципы изучения истории регионов, городов и деревень на базе имеющегося опыта исследований, проводившихся на территории Келецщины. Отправной точкой для автора является понятие исторического региона. В имеющейся литературе основой для исторических региональных исследований служили, как правило, исторические единицы административного деления. Автор статьи полагает, что административное деление вряд ли может считаться важнейшим, а тем более единственным критерием исторической регионализации. Ссылаясь на результаты исследований по экономической социальной и этнографической регионализации, автор статьи указывает на возможности использования их для исторической регионализации. В заключительной части статьи указывается на необходимость четкой разработки концепции монографий городов и деревень.

HISTORICAL REGIONAL AND LOCAL STUDIES

The article is an attempt to present the methodological principles of studies on the history of regions, towns and villages with reference to the hitherto achievements in this respect in the Kielce Region. The starting point of considerations is the concept of a historic region. In the hitherto literature, contemporary or historic units of administrative divisions have been as a rule adopted as a basis for historical regional studies. It seems, however, that administrative divisions cannot constitute the only or at least the most important criterion of historical regionalization. Hence, the author presents the results of the hitherto studies on the economic, social and ethnographical regionalization and points to possible application of those studies for the needs of historical regionalization. The article is completed with considerations on the need and conception of monographs of towns and villages.